

Пізньої осені, як листя в садах уже опало й залишилося тільки на бузку та на вершечках тополь, а далеко над голими полями часом засинювало хмари, мов на сніг, до хутірського лавочника Степана Безверного приїхала з Донбасу наймолодша з трьох дочок Катря й оголосила, що виходить заміж. Катря пробула в Донбасі десь із півроку — працювала в шахтарській їдальні чи то буфетницею, чи то офіціанткою,— отже, ніхто в хуторі, де все і про всіх знають, не сподівався, щоб вона отак швидко знайшла собі пару.

Батьків та доччина звістка не дуже втішила, проте й не засмутила вкрай, бо підхожих женихів серед хутірських хлопців було небагато, а Катрі повернуло вже на третій десяток — як не шкода, а оддавати ж колись треба. Розпитували тільки, коли та де буде весілля, ким працює майбутній зять та який він із себе. Катря втомлено відповідала, що весілля бажано було б справити наступної неділі тут, на хуторі, бо тут їй веселіше буде — серед своїх як-не-як, що обранець її працює на шахті інженером-економістом, а про те, який він із себе, сказала:

— Приїде,— йому шахта дає "Волгу" на два дні,— самі побачите. Мені подобається. А вам... Вам же, тату й мамо, з ним не жити.

Лягідненько сказала, однак з такою недівочою печаллю в очах, що батьки зрозуміли: який би той хлопець не був, а розраювати дочку чи зволікати з весіллям не слід...

Катрю поклали спати у світлиці на її ще дівоцькому ліжку з горою подушок — мало не рівні з мальованим килимом на стіні. На тому килимі зі старої баєвої ковдри заїжджий маляр утнув синє кругле озеро, двох довгошійх лебедів, що цілувалися дзьобами, і все те обсадив великими червоними й жовтими квітками — теж круглими.

У світлиці було чисто й затишно, як буває тільки в хатах, де не сини, а дочки. На стінах, запнуті рушниками, висіли портрети всіх трьох

Степанових дівчат — тонколиких, кучерявих, з трошки наполоханими очима: видно, що фотографувалися уперше в житті. Вони були схожі одна на одну, як близнюки, може, тому, що фотограф-портретист із Полтави підмалював їхні брови усім однаково

— рівно.

Катря блукала поглядом од портрета до портрета, замріяно усміхалася, тоді сказала до батька й матері, що рядочком сиділи на лаві проти ліжка й журно дивилися на дочку:

— Він нічого. Тільки строгий і неговіркий. Ви, як він приїде, не дуже з ним розбалакуйте, бо ще щось не так скажете... Це я прошу.

Степан на те промовчав, тільки метушливіше, ніж завжди, обмацав кишені, шукаючи цигарок, а Степаниха сказала тихо:

— Та що ж ми — вороги своїй дитині? Якось догодимо.

Коли дочка задрімала, старі тихо вийшли в хатину й посідали на теплій лежанці так само рядочком, як сиділи в світлиці. Довго мовчали. Степаниха зітхала, а Степан курив. Тоді сказав:

— Видно ж і штука!

— Та вже який трапився,—сумно одказала Степаниха.

Світла не вмикали. Степаниха навпомацки послала постіль — собі на залізному ліжку, що горіло у війну, проте ще держалося, чоловікові

— на лежанці; Степан тим часом пішов до корови, укинув у ясла

оберебочок сіна, щось бурмочучи сердито, тоді ні з сього ні з того увірвав корову навильником по боку і сказав сердито:

— Повернись, стерво с-собаче! — І враз йому одлягло од серця, стало шкода і корови, і жінки, що все вміла терпіти й ніколи не сварилася, а тільки зітхала, і дочки — останньої втіхи своєї. Думалося, приведе у двір доброго парубка, хазяїна молодого, та й: житимуть на всьому готовому, для них-таки приробленому, а їм із жінкою буде до кого на старості голову прихилити, бо старші дочки, теж не дочекавшись сватів у хату, поїхали шукати свого щастя — одна в Сибір, по вербовці, друга на цілину. Їхали ненадовго, а zostалися назавжди. Повиходили заміж, обквітчалися дітьми, тепер тільки листи вряди-годи шлють та дописують в кінці "Досвідання. Цілуємо вас, папа й мама, сім'я Андрєєвих". Це старша. А середульша, лагідніша вдачею: "Цілуємо вас, дорогосенькі таточку й мамочко, сім'я Євтушенкових". Приїздили якомсь із дітками й чоловіками. Нічого хлопці. Моторні, балакучі, собою непогані. Онуків та онучок навезли півдвору — щебетунчиків малих.

"Дєда, а це як називається?!" — "Ціп".— "А що ним роблять?" — "Молотять".— "Як?" — "А отако".

"Бабо, а кому це такий великий чавун картоплі?" — "Паці, дитино".— "Папі? А хто це? Порося?!" І плещуть у долоньки та підстрибують: "Паця-паця, паця-паця!"

Казав зятям: зоставайтеся, хлопці, тут. Хати вам усім хутором поспинаємо в одне літо, садиби колгосп наріже такі, що садки за два-три роки вижене, як з води; теличку, поросяток дамо на розплід, на нові хазяйства. А вони: "У нас, папаша, там рідні, там квартири, заробітки непогані — чого ж іще?"

Правильно, звісно. Хто ж своє рідне покине або од добра добра шукатиме.

Тепер і Катря вилітає з батьківського гнізда. Зо-о-оставайся лавка з товаром, живіть, мамо й тату, як знаєте. "Ми вам на старості всі гуртом помагати будемо, а як схочете — до себе заберемо". Спасибі, діти. От тільки хто води подасть, як занедужаємо, хто діда дідом назове й на плечі хто попроситься, щоб "косі" повозив, хто бабі дров урубає чи попросить казку розказати, хто садок догляне, щоб не захирів, а цвів щовесни, як новенький храм, хто батькову чи материну пісню заспіває зимовими вечорами?

"Заберемо". Килину Волохівську оно забирали діти. Хата два літа пустою стояла, ребрами світила, вікна порайдужніли, наче їх дьогтем хтось намастив, садок по саме віття бур'янами заріс. Не дворище, а закинута могила, тільки їжаки ночами в тих бур'янах хрокали та здичавілі коти очима світили. Продати б, але ж хто його купить, як усі в мандри пустилися. А се літо вернулася Килина. "Тут народилася — тут і вмеру,— сказала дочці та зятеві.— Якщо хочете, щоб мати довше пожила, не руште з місця". І знову ожила садиба, садок почистішав, хата підсиненим оком красується, а їжаки та коти зійшли геть.

"Заберемо"... Ег-ге! Хіба, може, мертвих. Тоді — однаково.

Корова шелестіла сіном, похрумкувала сухими стебельцями та цьвохкала Степана китицею хвосту. Степан уже не сердився на неї, одм'як душею. Ще постояв серед двору, наслухоючи, як розбирається вітер. Голі дерева в саду не шуміли, а сурмили в осінні свої сурми.

Не спали довго. Перегомоніли з старою про те, що завтра треба покликати колія та заколоту кабана раненько, щоб до вечора вже й з ковбасами впоратися, бо до суботи лишилося три дні, а холодцю можна буде і в четвер наварити; олії вирішили не бити, а обміняти в олійниці, щоб швидше; борошно ж було своє. Степаниха прикидала, кого покличе кухарити, а Степан розмірковував уголос, скільки треба буде самогонки, якщо запросити на весілля усіх родичів і хуторян:

— Андрушко вигнав сьогодні два бутлі. Давав куштувати, так добра, в ложці горить і додолу скапує — горить.

Скажу, щоб придержав. Завтра Мотря Решітківська гамурдітиме, то вже ж не пошкодує на таке діло. То й Федір, брат, без своєї не живе. А ще в лавці візьму ящик, бо це ж, мабуть, і свати приїдуть.

Так за клопотами забулася й журба.

— Сло'м, якось одбудемо,— сказав Степан, позіхаючи, і незабаром заснув, а Степаниха ще довго ворочалася, зітхала, тихенько схлипувала й задрімала десь аж перед першими півнями.

— Як же, дочко, весілля справлятимемо? — спитав уранці Степан, розбираючи вже внесеного в хатину кабана.— По-старому чи по-новому?

Катря одною рукою допомагала матері поратися коло печі, а другою притримувала нижче грудей кінці великої квітчастої хустки. В цій хустці, давній, ще бабиній, береженій на дні скрині як найдорожчий скарб, що кожної осені перекладався горіховим листям від молі та задля пахощів, Катря була схожа на гарненьке ображене дитя з великими очима, повними дорослого смутку.

— По-новому, тату. Посидять люди, погуляють та й розійдуться.

— А може б, і дружок поводи́ла та присогласила людей на свайбу, хоч би родичів де ближчих? — несміливо запитала Степаниха.

— Які там дружки, мамо,— усміхнулася Катря. — Та й хто тут з моїх однолітків зостався...

— Хоч фату ж надінеш?

— Надіну, як хочете.

— І то слава Богу,— зраділа Степаниха.

— Тепер така мода пішла, що по-нашому вже нічого не роблять,— докинув колій Кузьма Білокобильський, прискалюючи єдине своє око.

Він краяв сало на широкі смуги, тоді рівненько ділив на шматки, четвертував і, густо посипаючи сіллю, складав у дебелий німецький ящик з-під мін.— Тепер так: раз, два — і в дамках! А буває, сьогодні свайбу одгуляли, а завтра — га-га! — дивись, молоду вже й у родилку одвезли!

Катря почервоніла, низько нахилила голову й вийшла у світлицю. А Степаниха сказала сердито:

— І таке вже змеле при дитині, що хай Бог милує й криє.

— А що, хіба неправда? — образився Кузьма. Він був добрий чоловік, під'юджувати людей не любив, а завжди говорив по щирості, як думав, тому не зрозумів, чого на нього розсердилися.

— Годі вам,— втрутився Степан.— Подавай, стара, свіжину на стіл та будемо снідати.

Після доброї чарки, випитої до свіжини, Кузьма розчулився, разів зо три бажав Катрі, щоб їй за чоловіком жилося, "як з гори котилося", щоб дітей "навела" багатенько та не забувала батька з матір'ю в "чужім, дальокім краю": Кузьмі здавалося, що Донбас за морями десь та за горами високими.

Катря прилягла бочком на подушки, затулила очі хусткою й заплакала, а Степан, побуряковілий після склянки перваку, часто закліпав очима, хутенько зав'язав у вузлик шмат грудини, два кусні сала колієві на гостинець і, подякувавши за поміч, вирядив Кузьму за ворота.

— А перестала б ти рюмсать! — гримнув на жінку з порога, помітивши на її щоках червоні од вогню в печі сльози.— Це тобі що — свайба чи похорон?!

Степаниха швиденько втерлася й сказала так, наче й не вона тільки що плакала:

— Та вже ж що свайба. Ти зранку надудлився, то тобі й байдуже, а матері, може, й поплакати хочеться.

Степан на те змовчав, бо таки чув у голові джмеликів, пройшов у світлицю, погладив дочку по голові, як колись гладив маленькою, й сказав:

— Цить, Кать, цить. Тут, бач, таке діло: не вікуватъ же тобі з батьками. Достань краще мені вдягачку, піду лавку одчиню, бо вже й так нерано.

В лавку Степан прийшов, як нова копійка: у широкому галіфе цупкого синього сукна, набрижених хромових чоботях та діжурці з того ж таки краму, що й галіфе. Ще й тонкими доччиними парфумами пахтів, бо Катря покропила йому смушевий комір і манишку.

Люди, що товпилися коло лавки, зустріли Степана чемненькими вітаннями, а не лайкою, як то бувало завжди, коли лавочник припізнювався,— знали-бо всі: у чоловіка клопоти. — Хліба набирайте, щоб хватило аж до понеділка,— оголосив Степан,— бо мені ніколи буде, самі розумієте. А ще дочка просила та й ми з старою просимо, щоб приходили у цю неділю на свайбу.

Хуторяни поштиво дякували, розпитували, де буде гульбище та хто молодий.

— Надворі посидимо, як година стоятиме, щоб усі вмістилися. А молодий — головний інженер на шахті,— прибрехав Степан, думаючи сам собі, що "Волга", якою приїде зять, своє діло зробить: кому б же ще дали гнати таку машину за чотириста верств, як не головному інженерові...

Люди шанобливо кивали головами, ті, що жили ближче до Степана, обіцяли позичити столи, стільці та посуд, і всі брали хліба по багато.

Жінки одразу ж розходилися, а чоловіки терлися біля прилавка, й коли остання молодиця, напташивши повен кошик хліба та ситра, вийшла, заоскирялися до Степана:

— То, може, Кіндратовичу, сьогодні заради такої okazji той... до десяти... — і занишпорили по кишнях, дістаючи пожмакані карбованці, а дехто порпався поза пазухою тільки задля, годиться: мовляв, чого спішити з-поперед батька в пекло, мо', лавочник на радощах і свою виставить.

Степан і справді одгорнув геть купку грошей, сказавши: "Заберіть, я вгощатиму",— накинув на двері заціпку й дістав з-під прилавка дві пляшки "Столичної".

Після двох пили ще й третю, закусуючи консервами, хлібом та пряниками, вихваляли усіх Степанових дочок за вроду й за те, що отак ловко зуміли "пристроїцця" в житті, аж доки Петра Малинюківського, великого співця хутірського, не потягло на пісню. Тоді Степан поклав на прилавок долоню й сказав:

— Годі, хлопці, у мене ще роботи та роботи.

Чоловіки, хто заточуючись, а хто ступаючи твердіше, ніж треба, розійшлися, а Степан зачинив лавку й подався в село запрошувати на весілля брата Федора, музик та голову колгоспу. (Думка така —

телевізора молодим він, звісно, не подарує, бо не колгоспники, а соломи корові на підстилку чи купку дров колись виписати не підмовить).

З села Степан повернувся на доброму підпитку, і так йому стало шкода Катрі та себе з жінкою, що він аж заплавав. Одначе згадка про те, що оддає, дочку не за когось там, а за головного інженера (повторивши кілька, разів свою брехеньку, Степан і сам повірив у неї), заспокоїла його, то вмовк, утер горілчані сльози й заснув, як був,— у чоботях, празниковому галіфе та шовковій сорочці.

У неділю з самого ранку в Степановому дворі вже вешталися люди — родичі, сусіди, кухарки. Ставили в ряд столи од воріт аж до садка, майстрували лави з жовтих, добре виструганих дощок, а в хатині та сінях усе, навіть долівка, було заставлене мисками з холодцем, узваром та киселями. У світлиці на столі, обставлений свічками з чистісінького воску й уквітчаний калиною, красувався коровай: на ліжку було розкладено біле як сніг плаття молодої, фату, прозоро-матову, як березова гілка в інеї, вінок і новенькі білі черевички, ще не виймані з коробки. Все це привезла Катря.

Свічки на столі тихо горіли, поблимували, як хтось одчиняв двері до світлиці, опливали гарячим воском — в хаті стояв церковний дух. Катря сиділа на покуті, запнута по-жіночому тою ж таки бабиною хусткою, й, не кліпаючи, як телятко на вогонь, дивилася на свічки. Кухарки, що поралися в хатині, улучивши хвилинку, коли Степаниха виходила по щось у погріб чи комору, перешіптувалися між собою.

— Видно, не дуже солодке заміжжя буде, бо сидить Катря, як із хреста знята.

— Та й молодого ж нема, а йому б ще вчора пора приїхать... Надворі порядкував Федір, молодший Степанів брат, високий,

показний чолов'яга з такими ж, як і в Степана, тугими рум'яними щоками та гострими карими очима, щоправда, потайнішими, ніж у старшого брата,— може, тому, що Федір часто прискалював їх, наче цілився в когось.

— Отой великий стіл посередині застеляйте найкращою скатертиною, там сидітимуть молоді й гості,— командував жінками Федір.— А оті два, що по боках, можна й гіршенькими, там посадимо батьків та родичів. Далі, для всіх, можна заслать клейонками: не великі пани!

Голос у нього був гучний та веселий, парубоцький голос. Жінки охоче корилися йому, хихотіли, крутилися як дзиґи й намагалися бути ближче до Федора, а він не поминав найменшої нагоди одну вщипнути, іншу пригорнуть за плечі й шаснути рукою по нап'ятій грудьми кофті чи ляснуть, нижче попереки. Федорова жінка, меткенька, чепурна та беручка до роботи, бачила все те, однак не сердилася на чоловіка, а сміялася разом з усіма й цокотіла:

— Федю, ти б же й мене хоч раз обняв, як он Гальку, що аж дух молодиці забило!

— З тобою я й дома наобнімаюсь!

— Е, дома воно не так приятно! А в темненьких сінях — то наче чужий!

Година стояла, як у бабине літо. З-за садка крізь голе віття жовто сяяло сонце, пахло ще не підопріле, росяне листя; холодне після вранішнього приморозку, воно лежало попід кожним деревом пухкими купами, а з поля тягло духом ріль та осінньої стерні.

Степан як з ніг не зіб'ється: то показує, де що брати, то висилає хлопчаків по черзі бігати за хутір і виглядати, чи не видно од шляху

легкової машини, то ходить навколо столів і, киваючи пальцем та ворущачи губами, вже вкотре підраховує, скільки людей уміститься.

Під обід почали сходитися хуторяни, і в кожного під полою як не пляшка, то дві, а то й ціла сулійка. Прийшли й музики з села: Іванушка-скрипаль, у якого верхня щелепа видавалася вперед, а нижня трохи запала, очі в Іванушки були великі, сірі й дивилися на світ з довірливою добротою; Шурко-баяніст і завклубом, білочубий сором'язливий хлопець, який зимовими вечорами, коли в клубі не було нікого, сидів у порожньому фойє і складав свою музику — в ній учувалася піщана пустеля, спекота і тиха журба за домівкою: Шурко недавно ще служив у Середній Азії; Василь Кривобік — сопілкар і конюх у лікарні, що привіз із війни один-єдиний трофей — фабричну сопілку добрячої роботи; четвертим музикою був Мишко Мушник, бубніст і колгоспний шофер, що міг вибивати на бубні кийком, ліктями, коліньми, підборіддям, головою і вигукувати під гопак, червоніючи й витріщаючи очі: "А давай-давай-давай! Гоп-ца! А цаца!" Музики стиха гомоніли між собою, пробували інструменти, а Іванушка та Шурко настроювали скрипку: Шурко давав ноту, ведучи її довго, а Іванушка побринькував струнами, то підтягуючи їх, то попускаючи. Потім для проби програли одне колінце з білоруської польки, склали інструменти на ослоні під хатою й закурили: Степан зволів не грати, доки не приїде молодий.

До дванадцятої години люду найшло повен двір. Чоловіки, бачачи, що весілля зволікається, сіли за крайні од садка столи й почали грати в карти. Усі вони, як один, були в діжурках, жовтих та чорних шкіряних шпиках, галіфе й хромових чоботях. Жінки цвіли квітчастими хустками, як макова грядка, а дітвори аж кишіло — грали в ладки, шастаючи поміж дорослими, як горобчики поміж голубами, поза хатою, поза хлівом та погрібником.

Але ось від крайніх хат прибіг захеканий хлопчак, Степанів посланець, і крикнув:

— Їдуть! їдуть!

Чоловіки швидко зібрали й заховали карти, попідводилися й слідом за діворою та жіноцтвом посунули до воріт. Тут уже стояли четверо хлопців із тих, що не жонаті ще, пересміювалися та переморгувалися, чекаючи на молодого: вони мали брати могорич і почувалися трохи ніяково. Степан крутився коло них і шепотів то одному, то другому:

— Ви ж, хлопці, дивіться, той... робіть діло ладком та мирком, щоб не дай Бог бійки не завели, а якщо як, то я вам свої цеберку виставлю.

— Своєї, дядьку, не цікаво!

— Ти, Кіндратовичу, не мішай парубкам. Що ж то за свадьба без могорича за молоду?

З-за крайніх хат піднялася пилука, ледаченька, осіння; кури, розкинувши крила, метнулися з дороги попід тини, і "Волга" на повній швидкості підскочила до двору. Натовп припинив, подався вперед, аж ворота затріщали. З машини вийшло троє: два молодики, з-поміж яких важко було вирізнити жениха, бо обидва вони були вдягнені однаково гарно — у білих нейлонових сорочках з краватками, суворо-урочистих чорних костюмах та новеньких болоньях. Третьою була жінка, видно, мати молодого — дуже напудрена й з нафарбованими губами.

"Ач, яка панська сваха у Безверхих... Котрий же з них молодий? — зашущукалися в натовпі, пхаючись один поперед одного та стаючи навшпиньки.— Ні квітки немає, нічого..."

Хлопці-могоричники також розгубилися: з котрого ж правити викуп?

— Просимо дорогих гостей до двору,— уклонився Федір і обома руками вказав на хвіртку.

"Молода!" — зронив хтось у тиші, і всі обернулися до хати. Там на поріжку стояла Катря у білому просторому платті, що приховувало стан,

калиново-срібному вінку над короною гарно зачесаного волосся й довгій фаті, яку, немов хвилю туману, тримали на руках дівчата й молодиці у старовинних вишиваних сорочках та квітчастих хустках з довгими китицями рум'яні, усміхнені, схвильовано-цікаві, їм не терпілося швидше побачити молодого: кому назустріч вивели таку квітку? Катря стояла, опутивши руки вповдовж тіла, від чого її вузенькі плечі стали ще вужчі, біла тонка шия, якої ніби ніколи не торкався сонячний промінь, стала ще довша; голову ледь нахилила і спідлоба дивилася поверх натовпу туди, на вулицю. Очі її сяяли тихим, сором'язливим усміхом, а губи тремтіли од хвилювання (зроду на неї не дивилося стільки людей), то прикрила їх пальцями і не пішла — попливла до воріт, як пава.

— Отаку кралю викохав Степан,— зашепотіли жінки.

— Діва непорочна — й квіт...

— І куди наші хлопці дивилися?..

— А що б вона тут робила — до свиней?

— Он, он молодий, бач: перший до хвіртки йде!..

Молодий — то був хлопець років двадцяти восьми, з миршавеньким чубчиком, зачесаним на проділ рідким гребінцем, трохи чи не нижчий за Катрю, проте широкий у плечах, суворий з лиця, трохи пещеного й блідого. Ледь усміхнувся до Катрі й простяг був руку, щоб одчинити хвіртку. Але тут один з парубків заступив йому дорогу, набичив голову й буркнув:

— На могорич давайте!

— Що? — не зрозумів той.

— На могорич, кажу, давайте. Нашу дівку береете, треба викупать. — Це, звиняйте, у нас так заведено,— пояснив Федір, прискалюючи на молодого усміхнені очі.— Ставити могорич за дівчину.

— Гм,— мигикнув молодий і високо підняв одну брову,— Що ж, пожалуйте.— Дістав з кишені гаманець, повільно перебрав гроші й простяг парубкові новенькі, ще не згинані п'ятдесят карбованців.

— От-так! — захоплено видихнули в натовпі, а парубок сховав лопотючий папірець і сказав уже милостивіше:

— Тепер заходьте.

Молодий узяв Катрю під руку й повів до хати вузьким коридором, бо хуторяни не дуже розступалися: кожному хотілося подивитися на приїжджих зблизька. Біля воріт вже прослали килимок — нове рядно в чорну та червону смужку, ткане ще до війни, а за ним стояли Степан з мискою пашниці й срібняків і Степаниха: вона — трохи згорбившись, а він — струнко, як солдат, з двома орденами і рядочком медалей, пришпилених негусто. Катря тричі низько вклонилася батькам, а молодий лише голову схилив.

Степан посипав молодят пашницею й грішми, тоді сказав якомога урочистіше:

— Живіть, діти, у мирі та злагоді.

Степаниха теж прошепотіла щось тремтячими губами, поцілувала Катрю й зятя, який стояв, так само нахиливши голову, і затулила хусточкою очі.

Музики хвацько вдарили "Ойру" — і молоді рушили в хату.

— Навіщо ця комедія? — невдоволено шепнув молодий Катрі на вухо.
— Зібрались би родичі, скромно, тихо...

— Хай роблять, як хочуть,— смирно одказала Катря.

Доки родичі товпилися в світлиці, знайомлячись,— приїжджа сваха при цьому ні з ким цілуватися не забажала, а тільки подавала руку, називаючи себе Клавдією Купріянівною,— кухарки хутенько накривали столи, виставляючи пироги й сметану, соління, капусту, свіжу ковбасу, поламану на кільця, а дівчата й молодиці, що тримали Катрі фату, винесли коровай. Свічки одразу ж погасли, зате калина леліла в сонячному промінні, як весільне знамено. Федір виставляв на столи самогонку в трилітрових бутлях — сизу, синювату, чисту, як сльоза,— і незабаром над столами ніби туман устав: так багато було бутлів. І над туманом тим, напроти короваю, де мали сісти молоді, мовби церковці з срібними банями, височіли три пляшки шампанського.

Коли на поріг вийшли молоді й свати, музики утнули туш, бо іншого нічого підходящого не придумали, а це було знайоме: на урочистих зборах грали, коли колгоспникам вручали премії й грамоти.

Першому, як представникові влади, надали слово голові колгоспу.

— Дорогі товариші! — сказав голова, худий смирний чоловічок з довгим носом і глибоко запалими щоками.— Це добре, що ми оддаємо сьогодні Катрю Безверхівну, але це й погано. Добре, бо людина знайшла своє щастя — тут не радіти не можна, і погано, бо не Катря привела чоловіка в наш колектив, а її од нас забирають. Це — мінус. Отож я й кажу: товариші дівчата й молодиці, котрі не замужем, приймайте приймаків! — Тут голова й сам засміявся разом з усіма, навіть молодий пересмикнув устами, нібито усміхаючись.— Заманюйте чоловіків у наш колгосп! А ми з свого боку будуватимемо вам хати й садиби даватимемо найкращі. Он у старому садку колгоспному хіба не землі? Та там, як

писав наш земляк Гоголь, дишло встроми, а виросте тарантас! Так що пожалуста. За це й вип'ємо!

— Правильно,— гули чоловіки, бурхаючи собі в склянки просто в бутлів.— Говорить, як з листу бере!

— Правильно! — вигукували жінки де завзятіші, тяглися чарками до молодих, до голови, обережно, щоб не залити закуску, а музики ще раз програли туш.

Потім пили за батьків молодії й молодого, причому хтось із підпилих, певно, ще до весілля, задерикувато вигукнув:

— А де ж це сват домбасівський? Чи, може, посадженого батька молодому виберемо, та?

— Свата нашого дорогого,— підвівся Степан із чаркою в руці,— срочно викликано на совіщання у Ворошиловград! Так що він отсутствує через державні діла, і я п'ю за нього позаочно!

Степан сказав це так урочисто, а сваха, Клавдія Купріянівна, так пихато склала яскраво-червоні уста, що дехто з хуторян нахилив голову, ховаючи посмішку...

Молодий скривився і щось шепнув Катрі, а та благально подивилася на батька: мовляв, я ж вас просила...

Скориставшись тишею, що запала на мить, з-за крайнього од садка столу підвівся Омелькович, вантажник при сільпо і перший виступайло на всіх колгоспних зборах. Омельковичів брат працював десь у Астрахані юристом, влітку наїздив у село і консультував усіх скривджених, тож Омелькович узяв моду говорити грамотно й офіційно. З його виступів завжди реготали, проте слухали охоче: слова інтересні.

— Тарші! — гучно і впевнено виголосив Омелькович.— Фактіцско, юридіцско і практицско перед нами вже не молоді, а чоловік і жінка!.. — Катря залилася рум'янцем і сховала очі, молодий високо підняв брови й дивився на промовця з неприхованим презирством, а гостроязика Федорова жінка швидко-швидко зацокотіла:

— Що ти, Омельковичу, ото верзеш? Ну як скаже — то як у попіл торохне, їй-богу!

За столом розлігся регіт, а Омелькович пришелепкувато кліпнув очима й сказав:

— Юридіцеко вони вже розписані, значить, усьо, значить, повороту до холостої життя нема, хіба через розвод. Ось що я хотів сказати!.. — і переможно сів.

Музики, хоч були і напідпитку (перед їхнім ослоном поставили дві табуретки з горілкою й холодцем), зрозуміли, що промову Омельковича треба якось заскородити, зморгнулися і втнули "польку-бабочку", але тут підвівся дід Лаврін, знавець і пильнувач весільного обряду, махнув рукою, щоб затихли, й сказав, дочекавшись повної тиші:

— Кхи, а чого це ти, Катрю, не перев'язала молодого хусткою? Хіба ти не хочеш прив'язати його до свого серця?..

— Правильно! — загелготало жіноцтво.— Оце до ладу!

А за крайніми столами, де розташувалися чоловіки (коло жінки як сядеш, то хіба вип'єш по-людськи!), забубоніли:

— Як схоче в гречку скакнути, то й на налігачі не вдержиш, ги-ги-ги!..

— Щось він дуже маніжений. Таке пхе тільки газети читає та в тїлівїзор дивицця...

Катря повільно встала, висмикнула тоненькими пальцями хустку з-під рукава — нову, шовкову, спресовану в рівненький квадратик, і лагідно усміхнулася до нареченого. Той підвівся, неохоче підставив руку, немовби для укола. Коли хустка на його рукаві зблиснула шовковим клинцем, весільна громада, ніби змовившись, гукнула:

— Гір-ко! Гір-ко! Гір-ко!

Катря всім тілом подалася до молодого, ладна, здавалося, хмелем обвитися навколо нього, заплющити очі й летіти в поцілунку, як у прірву... А молодий, напружившись у шиї так, що аж комір у неї вп'явся, ледве дотягся стиснутими губами до Катриної щоки й торкнувся, її — гарячої, як вогонь.

— Не т-а-ак! — залементувало жіноцтво.

— Так, як уперше, давай!

— Як на самоті!

— Гірко!

— Покажи, як інженери цілються!

— Ха-ха-ха!..

— І-і-ги-ги!..

— Язичники,— тихо сказав Катрі молодий, коли вони вже сіли, таки поцілувавшись, і пригубив з чарки, що тремтіла в його руці, а Катря випила свою до дна й одказала мирненько:

— Люди як люди. Ти б краще випив, як усі.

Молодий суворо глянув на неї збоку, проте змовчавши ще міцніше стис губи.

Жінки завели пісні, простої, не весільної, бо таки розуміли: якщо "В нашої княгині" не личить молодій, то "А в нашого князя" аж ніяк не личить молодому. Такий дутель — і князь?.. Ні!

Катря, осміліла після двох чарок шампанського, теж пристала до пісні, зразу тихенько, немов сама собі співала, коли ж чоловіки потужними басами заглушили підголоска, взяла раптом першим, дзвінким і чистим, як бурунець на дні криниці, голосом:

Ой, братіку, сокілоньку, Ой, братіку, сокілоньку, Та візьми ж мене на зимоньку...

Від цієї давньої, ущерть наливої смутком пісні, з якою виросло не одне покоління хуторян і не одне покоління пішло на той світ, у жінок бриніли сльози на віях, а чоловіки хмурилися, сумнішали очима й прохмелялися, наче й не пили, а Грицько Байрачанський витав своїм тремтливим тенором високо-превисоко, як самотній птах попід хмар'ям. Здавалося, не десятки людей співало ту пісню, а одна многогласа душа... Ще вчора Олексій Цурка тинявся в селі побіля клубу п'яненький, шукаючи собі "ворога", щоб одвести душу, а знайшовши (то був колишній бригадир), підходив до хлопчаків і благав першого-ліпшого: "Ванько, підійми бригадьора, хай він тебе вдаре, я йому пику наб'ю"...

Ще недавно Параска Шмуркова з піною на губах гризлася з сусідкою Ялосоветою Кравченчихою за межу, як орали на зиму... А сьогодні всі

вони плечима до пліч сиділи за столами й співали пісню, знану ще з дитинства, і були схожі на слухняних та поштивих дітей одних батька-матері. Вони то були — і не вони.

— Дають хохли! — захоплено сказав до молодого хлопчина, що приїхав разом з ним "Волгою". Голосно сказав, сподіваючись, мабуть, що його за піснею не розчують. Однак Федір Безверхий, який сидів неподалік за родинним столом, таки дочувся, примружив очі й спитав:

— А ви самі, звиняйте, звідки будете?

— О, я, папаша, здалеку,— поважливо одказав молодик.— Я з Вінниці. Тобто батьки звідти. А я корінний донбасівець.

— А-а... То далеко! — реготнув Федір.— Це ж у вас, у Вінниці, кажуть рабий замість рябий?..

— Та ні, кажу я вам: я корінний донбасівець. То батьки...

— Ну, то давайте вип'ємо за ваші краї,— оскирнувся Федір.— По повному, щоб дома не журилися, як то кажуть.

Випив, утерся хусткою і гукнув до співаків:

— А чого це ми такої сумної завели? Хіба веселішої немає ради такого дня?

— То давайте "Із сиром пироги"... Давайте?

Але тут знову підвівся дід Лаврін й сказав:

— Кхи, цієї пісні за моєї пам'яті ніхто у нас ніколи не співав. І не треба. Бо якби козаки билися тільки за дівчиноньок та пироги, то досі були б ми турками. Хай краще оно музики грають, а то навіщо ж їх покликано...

— Мені — мою, хлопці, вибрався з-за столу Лука Ількович Власенко, колишній кавалерист і ротний кухар, а нині лавочний сторож на селі. Все своє життя, і довоєнне, й повоєнне, Лука Ількович танцював на гульбищах тільки "бариню" — Баринею його й прозвали,— а свою розповідь про минуле починав так: "Як служив я в кавалерії, то шабля в мене була довга й на коліщатку..."

— Грій, Мишко, бубну,— розпорядився Іванушка-скрипаль. Мишко-бубніст підпалив шмат газети, трохи потримав над

полум'ям свій саморобний струмент із собачої шкіри — і бубон загув, як дзвін. Іванушка притиснув скрипку підборіддям до плеча, підняв смичок, Василь-сопілкар послинив язиком мундштук сопілки, Шурко-баяніст програв акорд, а Лука Ількович став у свою улюблену позицію: поклав долоню правої руки на потилицю, лівою взявся в бік і виставив уперед коротшу поранену ногу. Тоді чвиркнув крізь зуби й сказав:

— Ну?

Іванушка коротко махнув смичком — і баяніст повільно, карбуючи кожен такт, на самих басах заграв вихід. До басів непомітно підпряглася скрипка й, солоденько зойкаючи, як лукава молодиця, пішла з ними в парі; за нею струмочком влилася в мелодію й сопілка, тільки бубон мовчав, ждучи слушної нагоди...

Лука Ількович покрадьки пішов по колу, накульгуючи на ліву поранену ногу, а праву викидаючи перед себе рівно, як лелека,— очі примружені, короткі сиві вуса настовбурчені, бо підпирав верхню губу нижньою, вдаючи коверзуху-бариню. А Мишко-бубніст, ніби кепкуючи з тої великої пані, скривив набік великий рот і вимовляв у такт музиці:

Е-е-е ба-ри-ня ла-са, ла-са До лю-бо-ві у-да-ла-ся, Ба-ри-ня-цяць-ка,
Ба-ри-ня-киць-ка!..

Іх, іх, і-хи-хи-х — залилися сміхом мідні брязкала на бубні і враз
умовкли.

Що не вечір, то й новий! —

зареготав бубон,—

Що не вечір, то й другий!

І враз мелодія закружляла, мов вихор.

Бариня — кицька! Бариня — ласка!

— А давай-давай-давай! — не своїм голосом заволав Мишко,
червоніючи й витріщаючи очі.— Гоп-ца! Га-ца-ца!..

Лука Ількович і собі щось вигукував, молов ногами куряву, вимахував
руками, як вітряк раменами на доброму вітрі, вигинав тіло сюди й туди,
так і сяк, і здавалося — не танцює він, а перекида ходить... Тоді цоб —
став як укопаний і всі, навіть ті, хто бачив старого в тапку не раз і не два,
подумали: все, заморився, кінець. А Лука Ількович, виждавши потрібний
такт, пустився раптом знову, з таким завзяттям б'ючи себе долонями по
литках, по стегнах, по грудях, по шиї й підошвах, що вже й музики не
чути — тільки виляски. ("Після кожної "барині",— хвалився не раз Лука
Ількович дядькам,— у мене все тіло в синцях, і долоні, й пальці — чарки
не вдержиш. Птьху!").

— Ну, дають! — хапаючись за чуприну, вигукував крізь сміх "корінний
донбасівець" і штовхав молодого під бік. Той теж сміявся — не скупю вже
й не зверхньо, а щиро по-людськи — і виявилось, що сміх у нього тихий,
м'який, як у захопленого хлопчика, а зуби рівні та білі. Він обіймав Катрю

за стан, чув під пальцями її гостренький твердий живіт, і приємна хвиля батьківської радості огортала його.

— Вип'ємо, Катюша? Вдвох...— сказав тихо.

Вона здогадалася, за кого, опустила очі й знову звела їх на нього — глибокі, прекрасні, закохані до нестями,— і кивнула:

— Я тріньки, бо мені вже не можна, а ти всю.

Їй хотілося обняти зараз і дядька Луку, і музик, і всіх гостей за те, що її коханий став знову такий лагідний і добрий, як у перші дні їхнього знайомства...

— Молодця! — загукали весільчани, коли музика змовкла і Лука Ількович, заточуючись від втоми, рушив був до столу.— Гойдають танцюриста!

— Гойдайте,— погодився Лука Ількович,— тільки дивіться не впустіть, бо як і другу ногу скалічу, тоді квит "бариням"...

Дужі хлопці-трактористи кілька разів підкинули дядька вище стріхи, під загальний регіт хуторян однесли до столу й налили повну склянку — як премію. Музики теж обсіли свої дві табуретки з холодцем та горілкою. А за крайніми столами, де сиділи чоловіки, було чути скрадливий голос відомого на всю сільраду брехуна Самійла Шкурпели:

— Поньмаш, чорт, забігаю я, значить, у Берлін і питаю: де тут Гітляр? Дивлюся, третєся один у гурті серед німчуків, вуса отако

ствпчиком, чубчик набік і з білим хлажком у руках... А сам у цивільному... Бачу: бочком, бочком — за спини ховається. Генде гохі! — кажу... Попався, гад? — І автомат йому в груди наставив.— Ком за мною, кажу...

— Ну й брехло ти, Самійле. Гітлер же спалився!

— Підожди, підожди,— обидився Самійло,— ти зразу дослухай, тоді обзивай... О, приводжу я його до штабу, а там таких, як він, ціла черга стоїть, душ триста. Двійники, паньмаш!..

— Так ти сам забіг у Берлін чи з військами?

— З військами, в самому авангарді був...

— А я, як служив у кавалерії,— вже ледь володаючи язиком після "преміальної", мовив Лука Ількович,— то шабля в мене була довга і на коліщатку...

— Да-а,— озвався молодший Самійлів брат Симін,— як служив я в Карелії, то командир полка викликає мене раз та й каже: "Бери, сержант Шкурпела, сімдесят тягачів, сам во главу колони і паняй у тундру за лісом, бо нічим солдатам баню топить"...

— ...Думаєш, чого отой опішнянський Кольчак так багато зайців торік набив і всіх з лівого дула? Бо воно в нього хрестиком золотим прострелене... І перед кожним полюванням він собі очі вовчою жовчу маже — тоді видно чорт-тій куди...

— ...Це правильно, що впровадили виховання молодші. Бо фактіцкі вона забула, що до чого. Мене, було, отак у сорок шостому Захарко викличе в сільраду й каже: "Збери хлопців-допризовників, построй — і марш-бросок під зіньківську гору". То я вистрою та як крикну: "Біго-ом! Шире шаг!" — то тільки хекають і анічичирк. І ти біжиш. І відчуваєш за плечима ответственность...

— І ніякий цей молодий не інженер, а снесар...— озвався вперше за всю гулянку Данило Шкабура, який ніколи нікому й ні в чім не вірив, а казав завжди: "Все це брехня".

— Як не інженер? — спитали в нього.

— А так. Інженери не такі.

— А які ж?

— Не такі...

Були вже й п'яненькі. Першого одвели попід руки в хату і вклали на горіле ліжко голову колгоспу, бо Степан йому, як начальству, підливав найміцнішого перваку, аж доки не звалило чоловіка з стільця. Голові ще до того, як йому впасти, казали: "Може, підете, Іване Луковичу, в хату та одпочинете?" Але він образився: "Хто? Я? Ніні... Я свій взвод у бою ніколи не кидав — і вас, не покину!"

Олексій Цурка швендяв од столу до столу, втуплювався ледь не на кожного червоними, як мочені сливи, очима й питався: "А де бригад'юр? Найдіть мені бригад'юра, я йому голову зверну — із півночі н-на південь!.." Чіплявся навіть до господаря: "А-а, Степан Кі— кіндратович... Ідіть сюди, ближче... Не хоче, боїтесь... Знаємо, як ви торгуєте... Пшоно як продавали? Три кіла пшона — півкіла розталих канхветів у нагрузку. А самі брали ті к-канхвети, той дьоготь? Знаємо!.." "

З-за садка, здавалося, одразу за ним, підіймалася супроти полуденного сонця велика, у півнеба, синя хмара, задув холодний вітер, і незабаром рушив густий навкісний сніг, лапастий і мокрий — перший сніг.

Молоді пішли в хату, бо зодягнені були легко, то померзли. А ще треба було збиратися в дорогу.

Один по одному, подякувавши господарям за хліб-сіль, стали розходитися й хуторяни, жінки та діти здебільшого. Чоловіки ж перенесли кілька столів під погрібник, у затишок, гомоніли, співали

охриплими голосами, а хто вже був геть п'яний та тонкий на сльозу, той плавав, згадавши свої обиди чи від жалю хтозна й до кого...

Смеркало, коли молоді, вдягнені по-дорожньому, сваха й товариш молодого вийшли з хати до воріт, біля яких їх ждала вже заведена "Волга". Катря й Степаниха плакали і раз по раз припадали одна до одної, молодий кривився, як від болю, а Степан, бувши під доброю чаркою, уже вкотре торочив йому:

— Ти ж, синку, не обиджай Катрі. Вона в нас жила, як ластівка в гніздечку, ні горя, ні нужди не знала, то дивись. Жінкою вона буде тобі золотою — вір батькові.

— Вірю, папаша, вірю,— заспокоював його молодий, тримаючи руки в кишенях плаща.— Не хвилюйтеся, все буде добре.

— А ви ж, свахо,— обіймаючи Клавдію Купріянівну та цілуючи її в сухі, напудрені щоки, воркотав Степан,— дивіться там. Якщо не так щось робитиме, підкажіть, навчіть, ну, не обиджайте. Вона ж у нас... — І махнув рукою.— А я вам... Пишіть, чого треба, все приставлю: картоплі, яєць, свіжини. Чого ж, для своїх не пожалію... Все оддам, аби жилося...

Молоді та гості повсідалися, хряпнули дверцята, дужче загув мотор, і машина, зриваючи сніг, помчала вуличкою, лишивши за собою дві смуги од коліс.

— Та моя ж ти дитиночко дорогосенька, коли ж я тепер тебе побачу!.. — скрикнула Степаниха і зайшлася плачем.

Федір із жінкою підхопили її попід плечі й повели в хату, а Степан згорблено пішов до погрібника, де гули чоловіки.

Машина вискочила за хутір, підсвічуючи фарами чашечки на телеграфних стовпах, і помчала до шляху, а Катря все дивилася й

дивилася у заднє віконце, за яким уже ледь бовваніли хати, поблимувало де-не-де світло на стовпах та у вікнах, а коли хутора не стало видно, схилилася чоловікові на груди й зацімліла, тільки плечі їй дрібно тремтіли.